

„Dług śmiertelności wypłacić potrzeba”. Wybór testamentów mieszczan krakowskich z XVII-XVIII wieku, opr. Ewa Danowska, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności, t. 112, Kraków 2011, ss. XXXVI, 240

Wydawnictwo stanowi edycję 47 wybranych testamentów mieszczan krakowskich spośród 135 oryginalnych aktów ostatniej woli znajdujących się w rękopisie sygn. 428 Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, należącym do spuścizny po Janie Wincentym Smoniewskim, historyku i kolekcjonerze, który swą kolekcję dokumentów zapisał w testamencie Towarzystwu Naukowemu Krakowskiemu.

Spis treści wyróżnia: wstęp (obejmujący także wykazy: dokumentów i zastosowanych skrótów), edycję źródeł (której towarzyszy słownik wyrazów staropolskich i rzadziej używanych), bliżej nieokreślony „Aneks” (zawierający spis wszystkich testamentów zawartych w rękopisie sygn. 428, z wyszczególnieniem dat i paginacji rękopisu, a także wyróżnieniem tych dokumentów, które ogłoszono w recenzowanym tomie), indeksy osób i nazw topograficznych, streszczenie w języku angielskim oraz spis ilustracji (wkładka papieru kredowego z materiałem ilustracyjnym znajduje się pomiędzy streszczeniem a spisem ilustracji, nie na końcu książki, jak zdaje się sugerować spis treści).

Pierwsza część wstępu (s. VII-XVIII) stanowi merytoryczne wprowadzenie do problematyki testamentów. Wydawczyni przedstawia tu znaczenie tych źródeł w procesie poznania różnorodnych zjawisk z przeszłości, praktykę sporządzania testamentów, regulacje prawa magdeburskiego i najpowszechniejsze postanowienia i formuły wprowadzane do aktów ostatniej woli. Następnie płynnie przechodzi do charakterystyki sytuacji społeczno-ekonomicznej Krakowa w XVII i XVIII w. Z kolei dalej (s. XVIII-XXVII) znajdujemy opis podstawy wydania oraz charakterystykę opublikowanego zespołu testamentów. Wydawczyni opisuje sam rękopis sygn. 428 z kolekcji J.W. Smoniewskiego, a także uzasadnia wybór owych 47 spośród 135 testamentów z lat 1504-1789. Z XVI w. pochodzi 55, 38 – z XVII stulecia, 41 – z XVIII w., zaś jeden jest niedatowany. Kryterium edycji były: zawartość merytoryczna, indywidualność, styl i piękno języka, potrzeba zamieszczenia aktów ostatniej woli osób różnej płci, stanu, zawodu i zamożności. Naturalnie, zastrzeżono, że materiał nie jest w pełni reprezentatywny, dominują w nim bowiem testamenty przedstawicieli patrycjatu i pospólstwa. Wydawczyni wymieniła nadto 4 spośród zawartych w rękopisie Biblioteki PAU i PAN dokumentów, które zostały wcześniej ogłoszone drukiem w różnych artykułach, dlatego pominięte w recenzowanym wyborze (dokonano natomiast reedycji innego testamentu, wydanego w 1902 r. przez Adama Chmiela), a ponadto przedstawiła wyniki kwerendy w księgach urzędowych w kierunku ewentualnych oblatów zawartych w edycji dokumentów. Argumentacja wydawczyni (s. XIX-XX) przekonuje, a dobór testamentów uznać można za uzasadniony. Choć warto byłoby ogłosić drukiem całość rękopisu, to jednak kryteria doboru tekstów wątpliwości nie budzą.

Aczkolwiek tytuł wydawnictwa wskazuje na obecność w nim testamentów mieszczkańskich z XVII-XVIII w., to zamieszczono w nim również akty ostatniej woli sporządzone przez szlachtę: burgrabiego krakowskiego oraz małżonka mieszczeni

krakowskiej. Charakteryzując treść wydanych testamentów, Ewa Danowska wymienia i opisuje te spośród nich, które wyróżniają się szczególnymi cechami: liczbą zapisów pobożnych, zwięzłością bądź obszernością, obecnością obrazów, ksiąg i broni, opisem stosunków małżeńskich i rodzinnych, wskazówkami co do pogrzebu, czy – wreszcie – pozwalają na stwierdzenie niepiśmienności albo poziomu wykształcenia testatora.

Zasady edycji (s. XXVII-XXXVI) oparto na podstawie „Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku” opracowanej przez Kazimierza Lepszego. Zaaprobować należy decyzję o pozostawieniu wyrazów w brzmieniu autorskim w testamencie Alojzego Liciniego, prawdopodobnie Włocha. Stanowi to przypadek szczególny. Wydawczyni podkreśla, że dbano o zachowanie właściwości stylu autorów (s. XXVII-XXVIII). Objasnienia zawarte w przypisach rzeczowych opracowano na podstawie wymienionych opracowań (s. XXIX-XXX), jak również wykorzystując wyniki własnej kwerendy w archiwach i bibliotekach, nie tylko krakowskich. Warto podkreślić, że przypisy rzeczowe, którymi opatrzone wydane testamenty, szczegółowo wyjaśniają czytelnikowi występujące w nich miejsca, osoby i wydarzenia. Żałować jednak należy, że znakomite przypisy nie zawierają odwołań do źródeł zawartych w nich informacji – ogólna lista wykorzystanych opracowań nie wydaje się szczególnie praktycznym rozwiązaniem.

Nie budzi uwag sposób wydania poszczególnych dokumentów (ułożonych w porządku chronologicznym według daty sporządzenia testamentu – ogromna większość z nich pochodzi z II połowy XVII w. (15) i pierwszej XVIII w. (20), zaopatrzonych w informacje o oblatce w księgach miejskich, jeżeli takowa została przez Wydawcę odnaleziona. Wyrazy i frazy łacińskie wyróżniono kursywą i opatrzone przekładem zamieszczonym po każdym z dokumentów). Brak przypisów do tekstu (zapewne z uwagi na bardzo dobry stan zachowania i czytelność źródeł, co można zaobserwować na ilustracjach nr 3-8) w przypadku uzupełnień w nawiasach kwadratowych, koniecznych dla zachowania sensu wypowiedzi, nie jest szczególnie dotkliwy, natomiast wydaje się, że w przypadku nieodeczytanych słów, czy też ubytków papieru, warto byłoby podać, jak wiele liter dokumentu nie znalazło się w edycji. Ponadto nie podano, czy w przypadku braków oryginału posłużyli się kopiami z akt miejskich – przykładem testament nr 14, w którym pojawia się „słowo nieczytelne” w ostatnim akapicie na s. 69 edycji, oblatowany w księgach ławniczych krakowskich. Wreszcie niektóre skróty nie zostały objaśnione – dotyczy to form występujących w podpisach świadków duchownych na s. 171 i 175.

Wydawnictwo zaopatrzone w staranne indeksy osób i nazw topograficznych, przygotowane zgodnie ze sztuką i odpowiednio do charakteru wydawanych źródeł (indeks nazw topograficznych dla miasta Krakowa wymienia m.in. domy i kamienice, bractwa, kościoły i klasztory, apteki, ulice i place). Niewątpliwie pomocny będzie „Słownik wyrazów staropolskich i rzadziej używanych”, obejmujący różnorodne słownictwo z zakresu kultury materialnej, prawa, liturgii Kościoła, rzemiosła, jednostek miar i życia codziennego. Szkoda jedynie, że nie podano słowników i opracowań, na podstawie których został przygotowany ten bardzo pożyteczny dodatek. Wreszcie – do edycji dodano wkładkę z kolorowymi ilustracjami dobrej jakości; wśród nich są m.in. zarówno zdjęcia wybranych stron rękopisu nr 428, herby i portrety miesz-

czan krakowskich, jak też obrazy i ryciny z epoki przedstawiające śmierć zgodnie z ówczesnie przyjętymi kanonami (taniec śmierci, tryumf śmierci, koło śmierci), jak najbardziej właściwie dobrane do charakteru publikowanych źródeł.

Zawarte w recenzowanym wydawnictwie testamenty to w zdecydowanej większości oświadczenia woli spisane albo w różny sposób podpisane czy też zatwierdzone przez testatorów, tylko dwa dokumenty reprezentują inne formy: instrument notarialny (inserujący zresztą treść wcześniejszego pisemnego oświadczenia testatora) i protokół sądu ławniczego gajonego. Wszystkie zawierają różnorodne informacje o testatorach, ich statusie majątkowym, relacjach z rodziną i sąsiadami, czy prowadzonej działalności zarobkowej, interesujące dla badaczy historii miast, mentalności, kultury materialnej, społeczeństwa staropolskiego. Wydane dokumenty stanowią również źródło nieocenionej wartości dla badań nad historią prawa miejskiego, przede wszystkim krakowskiego, i jego rozmaitymi instytucjami; przykładowo: istotne znaczenie mają zawarte w nich dyspozycje dobrami ruchomymi i nieruchomymi – aczkolwiek dominują testamenty złożone z serii legatów (których przedmiotem są ruchomości) na rzecz określonych osób i instytucji, to jednak trafiają się i takie dokumenty, w których testatorzy ustanawiają dziedziców dla całego swego majątku, obracają nieruchomościami, czy też dzielą całość albo części majątku (niekiedy wyodrębniając określone przedmioty) między następców prawnych w częściach ułamkowych. Zdarzają się również wypadki odsunięcia określonych krewnych od dziedzictwa, z różnych zresztą przyczyn (niewdzięczność, marnotrawstwo, także udzielenie zaopatrzenia za życia). Wreszcie, testamenty zawierają potwierdzenia już dokonanych rozporządzeń, informują o praktyce zastawów i wyderkałów, pojawiają się w nich także wskazania co do sposobu dysponowania pozostawianym mieniem. Widać też odwołania do obowiązującego prawa, które w określonych wypadkach dozwala – albo i nie zezwala – na przeprowadzenie konkretnych alienacji majątkowych bądź też stanowi podstawę i tytuł dla dziedziczenia dóbr niewymienionych szczegółowo w testamencie, przede wszystkim – nieruchomości.

Ogólna ocena recenzowanego wydawnictwa, pomimo wskazanych wątpliwości, jest nader pozytywna, zaś takie jego elementy, jak merytoryczna zawartość przypisów rzeczowych oraz słowniczek wyrazów staropolskich, uznać należy za wzorowe. Użyteczny jest także wstęp, przekazujący na podstawie bogatej literatury syntetyczną wiedzę o testamentach i odpowiednio wprowadzający do ogłoszonych drukiem źródeł. Nie ulega wątpliwości, że recenzowana edycja dobrze przysłuży się badaniom nad społecznością miejską w Rzeczypospolitej i praktyką stosowanego przez nią prawa.

ŁUKASZ GOŁASZEWSKI (Warszawa)